ISSN 1300-9672

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

DERGİSİ

Review of the Faculty of Divinity University of Süleyman Demirel

Türkiye Diyanet Vakfı
Kütüphanesi
İslâm Araştırmaları Merkezi

Yıl : 1995 Sayı : 2

MEVLÂNA VE GOETHE'DE HİKMET VE FELSEFE*

Prof.Dr. İsmail YAKIT**

Hikmet, Arapça'da H-K-M kökünden gelir. Etimolojisinde "engel olmak, zabtetmek ve tutmak" gibi anlamları havidir. Buradan hareketle terminolojik anlamı, dalâlet ve cehalete engel olan iksir veya küllî bilgi olmaktadır.

İslam düşüncesinde hikmet'in çok çeşitli tanımları vardır. Her disiplin kendi perspektifi ile bu kavramı tanımlamıştır. Genel olarak küllî bilgiye, üniversel bilgiye işaret etmesinden dolayı felsefî bilginin adı olmuştur. Bu sebeble filozofa hikmet sahibi anlamında hakîm (çoğulu: hukemâ) denmiştir. Nitekim felsefe kelimesi de Grekçe'de Philo-sophia yani hikmet sevgisi anlamına gelmekteydi.

"Hikmet" kavramı İslam düşüncesinde bütün varlığı içine alan bir bilgiyle tanımlandığından hikmetle uğraşan kişiler de bu ilme "insan gücü nisbetinde eşyanın hakikatini, yani eşyayı olduğu gibi bilme ilmidir" demişlerdir. Dolayısıyle konusu hariçte olsun zihinde olsun var olan somut-soyut her varlıktır. Kısaca fizik ve metafizik anlamda varlığın bilgisi hikmet olmaktadır.

Mevlâna'nın hikmet ve felsefe anlayışına geçmeden önce, "İslam dünyasında hikmet ve felsefeden ne anlaşılıyordu?" sorusuna kısaca cevap aramak yerinde olacaktır.

Hikmet'in ***amelî*** ve ***nazarî*** hikmet olarak iki şekilde ele alındığını görmekteyiz. ***Amelî hikmet*** kendi arasında şubelere ayrılır. İnsanlar arası münasebetleri düzenleyen hikmete ***medenî***; hane halkının fertleri arasındaki münasebetlerini düzenleyen hikmete ***menzilî***, insan nefsinin reziletlerden arınıp, faziletlerle donatılmasına, kısaca ahlakı güzelleştirmeye ***hulkî*** hikmet

---

* *Milletlerarası Mevlâna ve Goethe Kongresi (The International Congress of Mevlâna and Goethe,* 3-5 May 1995, Teblig, Selçuk Üniversitesi-Islam et Occident (Paris) KONYA)

** Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı.

denmektedir. Amelî hikmetin gayesi ***"hayr"*** dır. Hayr ise en yüce iyilik ve en güzel olanın adıdır.

Nazarî hikmet de ***tabiî, riyazî*** ve ***ilahî*** olmak üzere üçe ayrılmaktadır:

Madde, cisimler, kâinatın yapısı, yeryüzü, botanik, zooloji, tıp, tılsım, kimya vs. gibi hareket eden ve değişen şeylere taalluk edenin bilgisine ***hikmet-i tabiiyye*** adı veriliyordu.

Geometri, Astronomi, Musikî , Aritmetik, Cebir, vezin, takvim vs. gibi değişen şeylere bağlı ama zihinde soyut olarak kalanın bilgisine de ***hikmet-i riyaziyye*** deniyordu.

Değişmeyen ve varlık alemiyle ilgisi araz yoluyla olanın bilgisine de ***hikmet-i ilahiyye*** adı veriliyordu. Burada Allah hakkındaki bütün bilgiler onun kâinat ve insanla ilişkisi, varlıkların esası, mahiyetleri, cevherleri, vahy, mebde-maad vs. hepsi bu sahanın hikmetleriydi. Nazarî hikmetin gayesi "hakk"tır. Hakk ise gerçeğin kendisidir.

İlimlerin genel bir bütünü şeklinde ele alınan hikmetten, tarihi gelişimi içinde farklı disiplinler ortaya çıkmıştır. Tabiî hikmetle uğraşanlar feylesof (=filozof), hekim (=hakîm kelimesinin muhaffefi), tabiatçı gibi adlarla anılıyordu. Araştırma metodu olarak da akıl ve istidlal yolunu tercih ediyorlardı. Yani fizik âlemle meşgul oluyorlardı. Hikmet-i riyaziyye yolunu seçenler de riyaziyyun adıyla anılan matematikçilerdi. Hikmet-i İlahiyye ile meşgul olanlar, başta mutasavvıflar, kelamcılar, işrakî filozoflar ve ilahiyatçılardı.

Grekçe'den felsefe ve tıp kitapları Arapça'ya tercüme edilip, tabiat felsefesi (=fizik) ile ilgili felsefî problemler İslam düşüncesinde de ele alınmaya başlayınca, ***felsefe*** daha önce hikmetin adı iken, tabiatla meşgul olanların uğraştığı sahanın adı olmaya başladı. Tabiatla meşgul olanlara ***filozof;*** ilahi hikmetle meşgul olanlara, Hakk'a ulaşmak için sevgi ve ilham yolunu seçenlere ***hakîm*** denmeye başlanmıştır. İslam düşüncesi tarihi içinde lojik bilgi ile tasavvufî bilgi arasındaki diyalektif yapı devam edegelmiştir. Zaman zaman bu çatışma arasında anlam köprüsü kurma gibi ortayol denemeleri olmuşsa da, zaman zaman ifrat ve tefrite de düşülmüştür. İşte Mevlâna lojik bilgiyle tasavvufî bilginin

diyalektik arenasındaki çatışmaların yoğun olduğu asırda yaşamış ve konuya açıklık getirmek istemiştir.

Mevlâna, ***Mesnevî*** 'de Hikmet'in önemi hakkında bilgiler verir. Hatta temel dayanağı, "Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilmişse ona çok hayır verilmiştir..." (Bakara, 269) ayeti ile "Hikmet mü'minin yitik malıdır. Her nerede olursa onu alır" (Mekasidü'l-Hasene, s.191) hadisidir.

Mevlâna hikmeti ilkin öz bilgi olarak ele alır, onun diğer bilgilerden ayrılması gerektiğini söyler:

"Buğday, saman ambarına lâyık değil, saman da buğday ambarında yok olur gider.

Bu ikisini bir araya karıştırmak, hikmete uymaz; eleyip ayırmak gerek (...)

Bu sedeflerin hepsi bir değil.. birisinde inci var, öbüründe boncuk!

Buğdayları samandan ayırmak nasıl lâzımsa bu iyiyi de kötüden ayırmak vâcip.

Bu âlem halkı, hikmet hazineleri gizli kalmasın, meydana çıksın diye yaratılmıştır.

Ben bir hazineyim dedi Tanrı, hem de gizli.. Bunu duy da cevherini kaybetme, meydana çıkar."
(Mesnevî, IV-3005-3030, Gölpınarlı-İzbudak)

Mevlâna burada hikmeti, öz bilgi olarak ele alıp onu saman mesabesinde olan diğer bilgilerden ayırmak gerektiğini vurgularken, aynı zamanda kişinin kendi cevherinden hareketle Tanrı'yı bilme ilmi olarak adlandırıyor. Bu bir anlamda "nefsini bilen Rabbini bilir" prensibine karşılıktır.

Mevlâna hikmeti, düşünce tarihinde olduğu gibi, çeşitli formlar altında ele alır. Ona göre herşey hikmet değil, her hikmet de bir değildir. Bedevî ile filozof hikayesinin sonunda şöyle der:

"Tabiattan, hayalden doğan hikmet ululuk sahibinin ışığının feyzinden doğan hikmet değildir.

Dünya hikmeti zannı, şüpheyi azaltır; fakat dinî hikmet, adamı göğün yücelerine ağdırır."
(Mesnevî, II, 3207-3208)

Bir başka yerde :

"Tanrı'nın rızkı mertebene göre hikmettir" (Mesnevî, III, 3745-3746) demektedir. Mevlâna melekle aklı da hikmet kategorisine dahil eder.

"Nefs ile şeytanın ikisi de bir bedendir; fakat kendilerini iki gösterdiler.

Nitekim melekle akıl da birdir; hikmetler yüzünden iki şekle büründüler" (Mesnevî , III, 4054-4055)

Görüldüğü gibi Mevlâna, hukemâ-i İslamın anladığı gibi melekle aklı da bir ve aynı kategoride ele almaktadır. Bu keyfiyet onun İslam düşüncesinde kavramlar konusundaki derin vukûfunu gösterir. Mevlâna hikmeti öz ve Tanrı bilgisi olarak ele aldıktan sonra, hikmetin neye yaradığını, çeşitli metaforlarla anlattıktan sonra hikmet ehlinin hatadan sâlim olacağını, o halde kişinin hikmete ehil olması gerektiğini yeri geldikçe ifade eder. Mevlâna'yı dinliyoruz.

"Bilgiyle hikmet, doğru yolla yolsuzluğu belirtmek içindir; her yan, yol olsa hikmet boş birşey olur."
(Mesnevî, VI, 1757-1758)

"... Hikmet kaybolmuş deveye benzer; teşrifatçıya benzer hikmet; adamı padişaha götürür."
(Mesnevî, II, 1668)

"Hiçbir akıllı var mıdır ki değer biçilmez inciyi tutsun da ayak yoluna düşürsün gitsin?

Çünkü işi bilen hikmet sahibi er, buğdayı saman ambarına yollamaz." (Mesnevî, IV, 372-373)

"Uykuya dalmış bilgisize öğüt vermek, çorak yere tohum ekmektir.

Ahmaklığın, bilgisizliğin yırttığı şey, artık yama tutmaz; a öğütçü, oraya hikmet tohumunu pek ekme." (Mesnevî, IV, 2264-2265)

"Çarpık ayakkabı, nasıl çarpık ayağa uyarsa, o şeytanın efsunu da eğri gönüllere gider, yer bulur.

Hikmeti istediğin kadar söyle; sen ehil değilsen uzaktır o senden. İster yaz, belirt... İster söyle, anlat..." (Mesnevî, II, 317-320)

Şimdi de Mevlâna'nın felsefe ve filozoflara bakış tarzını ele alalım. Nazarî hikmetin kısımlarından olan tabii ve riyazi hikmete ait disiplinler dünya ve içindekilere ait bilgiler olmaları hasebiyle gayeleri bakımından Tanrı'ya ulaşmak isteyen kişiye fayda vermiyeceği açıktır. Bu disiplinler, Tanrı'nın âleme yayılmış hikmetini, kudretini, ilmini anlamaya yarar. Dolayısıyle kişi bu ilimlerle uğraşırsa, bu ilimlerde derinleşir. İnsanlara bu ilimlerle ışık tutar ama, bu ilimler kişiyi gönül ehli yapamaz. Halbuki Tanrı'ya ulaşma yolu gönül ehli olmaktan geçer. Mesnevî 'de bu konuda Mevlâna şunları yazar:

"Hendese bilgisinin incelikleri, yahut hey'et, hekimlik bilgisi, felsefe,

Hep bu dünyaya bağlıdır; bunlar, adama yedinci kat göğün üstüne çıkılacak yolu göstermez.

Bütün bunlar, ahır yapma bilgisidir; ahırda öküzün, devenin varlığına destektir.

Hayvan birkaç gün geçinsin diye şu aptallar, bu bilgilere, gizli, ince şeyler adını takmıştır.

Tanrı yolunun Tanrı'ya ulaşma durağının bilgisini, gönül ehli, gönlüyle bilir."
(Mesnevî, IV, 1516-1520)

Mevlâna akla çok önem vermekle birlikte, aklı kritik etmekte, ona bir sınır çekmekte diğer düşünürlerden farklı davranmaz. Şu ifadeler dogmatik rasyonalizmin tam bir kritiğidir:

"Felsefeci, akılla anlaşılır şeylere bağlanmıştır; temiz kişiyse aklın aklını binek edinmiştir.

Aklının aklı içtir, aklınsa kabuk... Fakat hayvanın midesi, boyuna kabuk arar, deri aktarır.

İç arayan, öz isteyense kabuktan, deriden yüzlerce defa usanmıştır; iç, temizlere helâldir, temizlere helâl.

Kabuk olan akıl, yüzlerce delil gösterse bile Akl-ı küll, adam akıllı inanmadıkça hiç adım mı atar?"
(Mesnevî, III, 2528-2531)

"Tut ki mâna âlemindeki varlıkları da bildin, cisimlerle beliren varlıkları da bildin; ne çıkar bundan?

Sen asıl kendi haddini bil; çünkü bundan kaçıp kurtulmana imkân yok..

A toprağı eşeleyip eleyen, kendi haddini bilince de bu sınırlanmış âlemden kaç, sınırsız âleme ulaş.

Ömrün, mahmuldür, mevzû'dur derdiyle geçip gitti; can gözün kapalı olarak, hep söylenip duyulan şeylerle yitti.

Sonucu olmayan, bir iz bırakmayan her delil boştur; sen kendi sonucuna bak.

Yapanı, ancak yapılanla gördün, iktirânî kıyasla yetindin.

Felsefeci, vâsıtaları çoğaltır durur; temiz erse, tersine, delilleri bırakıp gider..."
(Mesnevî, V, 564-569)

Mevlâna, bütün felsefi doktrinlere ve bütün filozoflara düşman değildir. Onun karşısında yer aldığı filozof tipi, dini inkar eden, materyalist bir dünya görüşüne sahip olan, septisizm bataklığından sıyrılamamış insan tipidir. Şimdi bunlara örnekler verelim.

> *"Felsefecinin dini inkara, yahut din ehliyle mübahaseye kudreti yoktur. Böyle bir şeye girişirse Hakk din, onu mahveder."*
> (Mesnevî, I, 2151-2152 (İzb.))

Materyalist düşüncelerinden dolayı, zan, hayal ve vehim perdelerinden kurtulamamış olan kişi de ona göre inkarcı filozoftur. Mevlâna bu konuda şöyle diyor:

> *"Bu yeryüzü, "çetin bir depremle sarsıldığı" gün, kıyâmet günü, hallerimize tanık olur.*
>
> *Apaçık "gizlediği haberleri söyler." yeryüzü de dile gelir, dikenler de.*
>
> *Felsefeci, düşüncelerine dalar, zannına kapılır da inkâr eder; söyle ona, var git de, hangi duvar pekse başını vur.*
>
> *Suyun sözünü, toprağın sözünü, balçığın sözünü, gönül ehli duyar, anlar.*
>
> *Hannâme direğinin iniltisini inkâr eden felsefeci, erenlerin duygularına yabancıdır.*
>
> *Halkın daldığı sevdâ ışığı, onlara nice hayaller gösterir der.*
>
> *Oysa ondaki bozgunculuğun, ondaki kâfirliğin aksi, onda bu münkirlik hayâlini belirtmiştir.*
>
> *Felsefeci, şeytan'ı inkâr eder ya, o anda bir şeytanın maskarası olur gider.*
>
> *A felsefeci, şeytan'ı görmediysen kendine bak. Delilik olmadan alın gövermez."* (Mesnevî, I, 3288)

Bunun devamı olan aşağıdaki şu metinde şüphelerden kendini arıtamamış, septik fikirlerinden dolayı inkarcı olmuş filozofla ilgilidir.

"Gönlünde şüphe olan, kıvranıp duran kişi de, dünyâda, gizli felsefecidir.

Kimi de inanır; inanır ama zaman-zaman o felsefeye inanış damarı kabarır; sonunda da onun yüzünü karartır.

Sakın a inananlar, o felsefeye inanç sizde de var; sizde nice sonsuz âlemler var.

Yetmiş iki milletin hepsi de sende; canın, senden el çektiği gün, eyvahlar olsun hâline.

Kimde, o inanıştan birazcık varsa, o gün, korkusundan yaprak gibi titrer."
(Mesnevî, I, 3288-3301)

Mesnevî 'nin IV. cildinde "Alemin sonradan yaratılmasını" inkar eden bir filozofla, bir mümin kişi arasında bir tartışma geçmektedir (IV, 2833-2880). Sonunda mağlup olan, alaya alınan ***dehrî*** adını verdiği inkarcı filozoftur.

Görüldüğü gibi Mevlâna, bütün filozoflara ve felsefe sistemlerine karşı değildir. Onun karşısında olduğu filozoflar, bugünkü ifâdelerle inkarcı, materyalist, sensüalist, septik, dogmatik rasyonalistlerdir. Ona göre bunlar madde bataklığında boğulmuş, kalpleri kararmış, inkarcı olmuşlardır.

Mevlâna'nın yanında yer aldığı düşünürler, yukarıdaki doktrinlerin zıddı olan idealist, spiritüalist ve ilahiyatçı düşünürlerdir. Mevlâna bunlar için filozof deyiminden ziyâde ***hakîm***, ismini kullanmaktadır. Burada hakîm, bilge kişi karşılığındadır. Bu meyanda Gazneli Hakîm ismini yeri geldikçe zikreder.

"O Hakîm'in sözünü tutmaz mıyım hiç? Her kötü kınayış yüzünden gönlümü bulandırmam ben"
(Mesnevî, III, 4292)

"Gazneli Hakîm, mânaya ait örneklerden perde altında kalanları anlatmak için ne güzel söylemiştir." (Mesnevî, III, 4230)

Mevlâna ***materyalistlere***, metafizik hakikatleri inkar ettikleri için; ***septiklere*** herşeyden şüphe edip vehim ve zan peşinde koştukları için; ***sensüalistlere***, duyuların bilgisi dışında hakikat kabul etmedikleri için; ***dogmatik rasyonalistlere,*** akıl yoluyla hakikate ulaşılabileceğini savundukları ve aklı yanılmaz ve mutlak bir kuvvet kabul ettikleri için, ***natüralistlere,*** Allah yerine tabiatı kâim kıldıkları için karşıdır. Bütün bu sayılanların dışında kalan ***moralist, spiritualist, idealist*** ve ***ilahî hikmetle*** meşgul olan hakîmler Mevlâna'nın da içinde yer aldığı bilge kişilerdir. Onlar hakikate, akıl ve istidlal gibi yollarla değil, aşk ve gönül yoluyla ulaşırlar. Öyleyse ***ilahî hikmet'e*** yani ***philosophia perennis***'e ulaşmak ve bu hikmete ehil olmak gerekir.

Ünlü Alman düşünürü Goethe, felsefeye farklı bakar. Buna sebeb içinde yaşadığı çağın farklı zihniyetlerle çalkalanmasıdır. O bazan felsefenin yanında bazan da karşısında yer alır. Bunun da sebebi filozofların üslûplarıdır. Nitekim;

"Felsefe aklın sınırlarına işaret eder ve onları sözle çözmeye çalışır" [(Max. und Refl. 1002), G.D. 248] der. Felsefenin sınırları ile aklın sınırlarının aynı olduğunu gösterirken, öte yandan *"Yakından incelenirse, her türlü felsefe anlamsız dilde insan aklından başka bir şey değildir."* [(Max. und Refl. 1200), G.D. 247] diyerek felsefenin insan aklından ibaret olduğunu belirtir. Ancak filozofların üslûbundan dolayı felsefenin anlaşılmaz bir hale gelmesinden şikayetçidir.

Bir toplumun bireyleri arasında farklı ve zıt düşünceler olduğu kadar farklı ve zıt felsefelerin de olacağı âşikârdır. Nitekim o,

"Topluluk içinde felsefe yapmak, çözümü olmayan problemler üzerinde hararetle sohbet etmektir."
[(Tagund Jahreshefte, 1804) G.D. 249]

"İnsanları zihniyetleri birleştirir, düşünceleri ayırır." demektedir.
[(F.N. Jacobi, 6.1. 1813) G.D. 250]

Filozofların zor üslûp kullanmaları, felsefeyi anlaşılmaz bir maceraya sürüklemeleri konusunda, Goethe, J.J. Rousseau ve çağdaşı Schopenhauer ile aynı kanaati paylaşmaktadır. Rousseau bazı filozofları, müşterileri kandırıp kendi malını satmak için avaz avaz bağıran madrabazlara benzetirken, Schopenhauer da geceleri nara atıp halkı rahatsız eden külhanbeylerine benzetmekteydi. (Keklik, s.56)

Goethe aslında felsefenin karşısında değildir. O, sanatkâr ve şair ruhuyla tabiatın ve insanın iyi anlaşılması için aklın sınırları dahilinde felsefenin lüzumuna inanmaktadır. Zaten o, hayatın her bir dönemini bir felsefi görüşün âdeta bir tezahürü gibi değerlendirir. Ona göre çocuk, realist; genç, idealist; orta yaşlı septik; ihtiyar ise mistiktir. Goethe'yi dinliyoruz:

> *"İnsanın her yaşına belli bir felsefe cevap verir. Çocuk realist görünür; çünkü kendi varlığından olduğu gibi elmanın armudun da varlığından öyle emin bulur ki kendini! İç tutkuların fırtınasına kapılmış genç, kendine dikkat etmek ve önceden hissetmek zorundadır; idealiste dönüşür. Buna karşılık şüpheci olması için orta yaştaki adamın bütün sebepleri mevcuttur; amacına ulaşmak için seçtiği araçların doğru olup olmadığından şüphelenmekle iyi eder. Sonradan yanlış bir seçim yüzünden canı sıkılmasın diye, işe girişmeden önce, iş sırasında aklını hareketli tutmakla haklıdır. İhtiyar ise hep mistisizmden yana olduğunu itiraf edecektir."* [(Max. und Refl. 806) G.D. 248]

Felsefe yapmak ve felsefî eğitim görmek konusunda müslümanları takdir etmekten geri kalmayan Goethe, herşeyi zıddı ile öğrenmenin lüzumuna ve böyle bir felsefî eğitim sayesinde insanın düşünme ve konuşma yeteneğinin gelişeceğine inanır. Nitekim o şöyle demektedir:

> *"Müslümanlar felsefe dersine şu öğretiyle başlıyorlar: Tersi söylenmeyecek hiçbir şey yoktur. Ve böylece her iddiaya zıt bir düşünce bulmak ve dile getirmekle görevlendirerek gençliğin aklını çalıştırıyorlar. Bu sayede büyük bir düşünce ve konuşma becerisine ulaşıyor olmalıdır."* [(Eckermann, 11.4.1827) G.D. 249]

Düşüncenin merkezi konusunda o, "*düşünen ben değil, fakat tabiat ve tabiatın hayatıdır.*" Onun için tabiata yönelik araştırmalar devam etmelidir. Goethe'nin bu konudaki çalışmaları ona bir tabiat felsefecisi görünümü kazandırır. Pierre Trotignon "*Goethe çalışmalarında; kemik bilimi, mukayeseli anatomi,botanik, evrim ve ışık teorisinde Buffon ve Linné'ye borçludur. Goethe'nin orjinalliği, geometrik ve mekanik olmayan bir tabiat felsefesi anlayışına sahip olmasındadır.*" (s.6) demektedir.

Goethe'ye göre dış tabiat kadar insan tabiatı da bilinmelidir. Böyle bir dünya görüşü varlıkta hikmetin aranışı şeklinde yorumlanabilir. Çünkü ona göre öznede olan nesnede, nesnede olan da öznede mevcuttur. Bu bir anlamda tabiatın araştırılması insanın, insanın araştırılması da tabiatın iyi anlaşılmasına vesile teşkil edecektir. Bu konuda Goethe şunları söyler:

> *"İnsan karmaşıklığının o mucizevî karmaşıklığını bir düşünelim! İçinde en güçlü zıtlıklar birleşmektedir. Madde ile mana, alışılmışla alışılmamış, iticiyle çekici, sınırlıyla sınırsız."*
> [(İtal. Reise, III, Philipp Neri) G.D. 320]

> *"Öznede olan herşey nesnede de vardır, hem de fazlasıyla. Nesnede olan herşey öznede de vardır, hem de fazlasıyla. Bizler çift katlı kaybolmuş ya da korunmuşuz: Nesneye farklılığını itiraf ettik mi öznemize çok güveniyoruz."* [(Max. und Refl. 1376)]

Goethe hikmeti yani bilgeliği hakikatte, hakikati de ilahî olanda aramaktadır. Ancak o doğrudan farkedilememektedir. İnsan kalbinde pekçok sır vardır. Mistikler bile bu sırrı çözmeye çalışırlar. Hakikatler ekseriya duyulara ters gelmektedir. Bu konularda Goethe eserlerinin muhtelif yerlerinde şunları söylemektedir:

> *"Tanrısalla özdeş olan hakikat, hiçbir zaman bizce doğrudan doğruya farkedilemez."*
> [(Versuch einer Witterungslehre) G.D. 283]

> *"Bilir misiniz ki kalp, aklın bilmediği sırlara sahiptir? Hayatta kalbin konuşkan, ağzın suskun olduğu durumlar vardır (...)"* [(Dietmar, 1786) G.D. 355]

"Mistik, tabiatın ve aklın sırlarına işaret eder ve onları söz ve imajlarıyla çözmeye çalışır."
[(Max. und Refl. 1002) G.D. 251]

"En büyük hakikatler çoğu zaman duyulara tamamıyla ters düşer."
[(F. Von Müller, 26.2.1832) G.D. 282]

"Mistisizm, gönlün skolastiği, duygunun diyalektiğidir."
[(Max. und Refl. 369) G.D. 251]

"Aziz Tanrı, bize tabiatın sırlarını tümden açıklayıverecek olsa, bizi güç duruma düşürür: İlgisizlikten ve can sıkıntısından ne yapacağımızı bilemeyiz."
[(Riemer, Haziran 1818) G.D. 474]

Hikmet, hakikat ve mükemmellik içiçe olan kavramlardır. Estetik ve sanat açısından hakikat, mükemmellikte aranır. İnsan gaye itibariyle zaten mükemmel ve kemal olanın peşindedir. Bu açıdan bakıldığında Goethe:

"Mükemmellik, Tanrı'nın normudur, mükemmeli istemek insanın normu"
[(Max. und Refl. 828) G.D. 408]

diyerek insanda ve tabiatta ilahi bir mükemmelliğin mevcudiyetini belirtir. Zaten ona göre *"Tabiat, uluhiyetin canlı elbisesidir."* ve hatta *"tabiat Tanrı'nın el yazısıdır"* (Faust, öns. XII)

Sonuç

Görüldüğü gibi Mevlâna, bir Türk-İslâm düşünürü olarak, bütün filozoflara ve felsefe sistemlerine karşı değildir. Onun *Mesnevi*'sinin muhtelif yerlerinde, bazan doğrudan doğruya bazan metaforik anlatımla ele aldığı kişiler bugünün ifadesiyle dogmatik rasyonalist, natüralist, materyalist, sensualist ve septiklerdir. Mevlâna'nın yanında yer aldığı ve savunduğu düşünürler idealist, spiritüalist ve ilahiyatçı düşünürlerdir. *"Filozof"* tabiriyle birinciler,

"hikmet sahibi" (bilge kişi) tabiriyle de ikinciler kastedilmektedir. Ancak hikmetin pratik hayata uygulanabilir olması gerekir.

Goethe de, her ne kadar hakkında müsbet ve doğru kanaatler taşımadığı (Schimmel, s.7-8) Mevlâna gibi, insanların hayatını ve düşüncelerini karanlığa itecek, insanlar arasında anlaşılmaz tartışmalara sebebiyet verecek felsefi akımlara ve filozoflara karşıdır. Ancak Goethe, tabiatın felsefesinin yapılması ve anlaşılması taraftarıdır. Hikmet konusunda o, Mevlâna kadar sarih ve güçlü değildir. Her ikisi hikmeti hakikatde arıyor. Ancak bir farkla: Mevlâna hikmeti, ilahî aşk motifiyle derunî âleme yönelişte ararken, Goethe de onu tabiata açılmada aramaktadır. Her ikisi de akıl ve gönül arasında, rasyonalizm ile mistisiz arasında köprüler kurmaya çalışır. Ancak bakış açıları ve metodları farklıdır.

KAYNAKLAR

Cürcânî (S.Ş.), *et-Ta'rifât,* s.91-92, tarihsiz.

Goethe, *Faust,* Önsöz ve açıklamalarla, Çeviren: Ord.Prof.Dr. Sadi Irmak, İstanbul Kitabevi, II.Baskı, İstanbul, 1973.

Goethe Der ki, Çeviren: Prof.Dr. Gürsel Aytaç, Kültür Bakanlığı Yayınları: 534, Ankara, 1992. (kısaltma: G.D.)

İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Lüğat,* (I-VI), 2. Baskı, Kahire 1970.

İbn Sina, *Uyunu'l-Hikme, (Tis'u Resâil* içinde) Mısır 1326 (1908).

İbn Sina, *Aksamu'l-Ulumi'l-Akliyye (Tis'u Resâil* içinde) Mısır 1326 (1908).

Katip Çelebi-(H.Halife), *Keşfu'z-Zünûn,* I, 676-681, M.E.B., İstanbul 1971.

Keklik (Prof.Dr. Nihat), *Mevlâna'da Metafor Yoluyla Felsefe, I. Milli Mevlâna Kongresi,* Tebliğler, Konya 1985.

Mevlâna, *Mesnevî -i Ma'nevî* (terc. A. Gölpınarlı), *Mesnevî ve Şerhi,* II. Baskı, M.E.B., İstanbul, 1985 (I-VI), Ayrıca, Veled İzbudak Tercümesi: *Mesnevî* (I-VI), M.E.B., II. Baskı, İstanbul, 1991; Manzum Nahifî Tercümesi: *Mesnevî-i Şerif* (I-III), Sadeleştiren: A. Çelebioğlu, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1969.

Schimmel (Prof.Dr. Annemarie), *Mevlâna Celâlettin Rumî'nin Şark ve Garpta Tesirleri,* Gutenberg Matb. Ankara 1963.

Sehavî (M.A.), *el-Mekasidü'l-Hasene,* s.191, No:415, Beyrut 1406 (1986)

Trotignon (Pierre), *De Goethe à Schopenhaner,* (Histoire de la Philosophie (III) içinde), s. Encyclopédie de la Pléiade, éd. Gallimard, Paris 1974.

Yakıt (Prof.Dr. İsmail), *Batı Düşüncesi ve Mevlâna,* Ötüken Neşriyat, İstanbul 1993.